

**ΨΑΡΑ, ΤΑ ΣΙΩΠΗΛΑ ΜΟΝΟΠΑΤΙΑ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ: ΜΙΑ ΑΡΧΕΙΑΚΗ
ΚΑΙ ΕΘΝΟΓΡΑΦΙΚΗ ΜΕΛΕΤΗ ΓΙΑ ΤΗ ΜΕΤΑΒΙΒΑΣΗ ΠΕΡΙΟΥΣΙΑΣ
ΚΑΙ ΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΔΙΑΣΤΡΩΜΑΤΩΣΗ, ΜΑΡΙΑ Κ.
ΚΟΥΜΑΡΙΑΝΟΥ, Εκδ. Ηρόδοτος, Αθήνα 2017, σελ. 484**

Κοκολάκη Μαρία

**PSARA, THE SILENT PATHS OF HISTORY: AN ARCHIVAL AND
ETHNOGRAPHIC STUDY ON PROPERTY TRANSFER AND SOCIAL
STRATIFICATION, MARIA K. KOUMARIANOU, Herodotos Ed.,
Athens 2017, pp. 484**

Kokolaki Maria

Το 2017 δημοσιεύθηκε από τον εκδοτικό οίκο Ηρόδοτος η μελέτη της Μαρίας Κουμαριανού για τα Ψαρά. Η έρευνά της φιλοδοξεί να συνδράμει σε αυτό που ονομάζεται *νησιωτική μικροϊστορία* μέσα από το συνδυασμό της εθνογραφικής–ανθρωπολογικής και αρχειακής προσέγγισης και να αποτελέσει έναυσμα για περαιτέρω μελέτες και υλικό βάσης για άλλα μέρη της Ελλάδας. Παράλληλα, παρουσιάζονται οι τρόποι αναπαραγωγής, αλληλοϋποστήριξης και εξέλιξης της συγκεκριμένης κοινωνίας στο χώρο και στο χρόνο και ο σημαντικός ρόλος των συγγενικών και αγχιστειακών σχέσεων στην κοινωνική οργάνωση ως σχέσεων κυριαρχίας με σκοπό τη διαιώνιση των εσωτερικών ισορροπιών που επιτρέπουν στην κοινότητα να επιβιώσει.

Η μελέτη αυτή καταδεικνύει τον τρόπο με τον οποίο αναπαράγεται και διατηρείται τόσο το υλικό όσο και το άυλο κεφάλαιο μιας οικογένειας μέσα από τις διάφορες στρατηγικές μεταβίβασης της περιουσίας και πώς οι στρατηγικές αυτές προσαρμόζονται και αναπροσαρμόζονται ανάλογα με τις εκάστοτε κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες, στοχεύοντας στη διατροφική αυτάρκεια και, κατ' επέκταση, στην επιβίωση της οικογένειας, στην αύξηση του κοινωνικού κύρους μέσω του ελέγχου των ενηλίκων απογόνων και του γάμου των γυναικών.

Στην εισαγωγή, η συγγραφέας αναλύει τη μεθοδολογία της και δημοσιεύει τμήμα του ημερολογίου που κρατούσε καθόλη τη διάρκεια της έρευνας. Το πρώτο μέρος του βιβλίου διαιρείται σε δύο κεφάλαια και αφιερώνεται στην ιστορία του τόπου και των ανθρώπων. Για τη συγγραφή του, η

συγγραφέας στηρίχθηκε τόσο σε ελληνικές όσο και σε ξένες πηγές και χειρόγραφα από ελληνικές και ξένες βιβλιοθήκες. Το πρώτο κεφάλαιο μελετάται η τοπική ιστορία των Ψαρών και, παράλληλα, η πολυτοπική ιστορία των Ψαριανών, τόσο πριν όσο και μετά την καταστροφή του νησιού τους. Στο δεύτερο κεφάλαιο, εξετάζεται η κοινωνική και οικονομική οργάνωση μέσα από την ονοματολογία του χώρου και, ειδικότερα, από τα τοπωνύμια που συγκρατούν τα ίχνη των ανθρώπινων ομάδων, των οικισμών και των παρεμβάσεων στον χώρο, έτσι όπως παρουσιάζονται σε χάρτες, δικαιοπρακτικά έγγραφα και αφηγήσεις των κατοίκων.

Η μελέτη των τοπωνυμίων καταδεικνύει τη χρήση γης, την οικονομική δραστηριότητα και την οργάνωση του χώρου σε μικροοικισμούς, ήδη από τα προεπαναστατικά χρόνια, που αποτελούσαν καταρχάς κτηνοτροφικές συμπράξεις μεταξύ συγγενών ακολουθούμενες αργότερα από στροφή προς τη γεωργία με παράλληλη μείωση της κτηνοτροφίας, για την κάλυψη των αναγκών. Η σύμπραξη και συνεργασία μεταξύ αδελφών και συγγενών ήταν πολύ διαδεδομένη για την επίτευξη της αυτάρκειας, τόσο στο επίπεδο της οικογενειακής μονάδας όσο και στο επίπεδο της κοινότητας.

Στις αρχές του 19ου αιώνα, η ψαριανή οικονομία προσανατολίστηκε στις εμπορευματικές καλλιέργειες και στην ανάπτυξη του εμπορίου. Η στροφή, λοιπόν, προς τη θάλασσα δεν υπήρξε μόνο μια *έξις*, αλλά και απάντηση στις επιταγές της τοπικής οικονομίας για την κάλυψη των ελλείψεων σε τρόφιμα και είδη πρώτης ανάγκης.

Σε σχέση με τον πληθυσμό, η συγγραφέας συμπεραίνει πως, καθόλη τη διάρκεια της ιστορίας τους, τα Ψαρά, παρά το μικρό τους μέγεθος και τη σπάνιν των πρώτων υλών, χαρακτηρίζονται από μια έντονη πληθυσμιακή κινητικότητα, προσελκύοντας ανθρώπους από όλα τα μέρη της Ελλάδας. Είναι χαρακτηριστικό ότι η κινητικότητα αυτή παρατηρείται και σε εποχές μιας σχετικής σταθερότητας. Σε σχέση με τις πρακτικές ονοματοθεσίας, αυτό που καθίσταται άμεσα ορατό είναι η ρευστότητα που παρουσιάζεται στα επώνυμα, καθώς προέρχονται κυρίως από δυο πηγές, είτε από δεσμούς συγγένειας είτε από παρωνύμια που δηλώνουν συνήθεια ή ιδιαίτερο χαρακτηριστικό ή είναι δηλωτικά καταγωγής.

Στο δεύτερο μέρος του βιβλίου εξετάζονται αναλυτικά σε αντίστοιχα κεφάλαια οι στρατηγικές και οι πρακτικές μεταβίβασης περιουσίας υπό τη μορφή προικοσυμφώνων, διαθηκών, δωρεών και αγοραπωλησιών-ανταλλαγών. Αυτές οι δικαιοπραξίες αποτελούν τη σημαντικότερη ευκαιρία αναδιανομής της οικογενειακής περιουσίας που εξασφαλίζει την αναπαραγωγή και επιβίωση των οικογενειών, τόσο των παλαιών όσο και αυτών που δημιουργούνται ή θα δημιουργηθούν. Το μέρος αυτό του βιβλίου βασίζεται στην εκτεταμένη χρήση συμβολαιογραφικών τεκμηρίων και, κυρίως, στην ανάλυση και αξιολόγηση των Βιβλίων Μεταγραφών του Υποθηκοφυλακείου Βολισσού, στο οποίο υπάγονται τα Ψαρά.

Η μεταβίβαση της ακίνητης περιουσίας γινόταν με την ολοκλήρωση της διαδικασίας διαίρεσης της οικογένειας είτε με τη μορφή προίκας είτε μετά θάνατον κληρονομιάς είτε ως δωρεά εν ζωή είτε αιτία θανάτου. Η ενδελεχής εξέταση των εγγράφων αποκαλύπτει πλήθος πράξεων οι οποίες

επαναλαμβάνονται με τέτοια συχνότητα, ώστε να θεωρούνται *πρακτικές*, καθώς και μεγάλο αριθμό άλλων οι οποίες εμπεριέχουν μια συνειδητή λήψη αποφάσεων για την επίτευξη ενός καθορισμένου στόχου, με αποτέλεσμα να μετατρέπονται σε *στρατηγικές*. Οι στρατηγικές και πρακτικές συνδέονται με τη θέλησή των παρόχων να μεταβιβάσουν *κληρονομικά δικαιώματα* και *δικαίωμα διαδοχής*. Με το πρώτο εννοείται η μεταβίβαση περιουσίας, ενώ με το δεύτερο η μεταβίβαση ρόλων, αξιωμάτων και δικαιωμάτων χρήσης της γης.

Η μελέτη των τρόπων μεταβίβασης της περιουσίας συντείνει στην κατανόηση της δομής της συγγένειας, του κοινωνικού συστήματος της κοινότητας και της κοινωνικής διαστρωμάτωσης, γιατί συνδέεται με τον γάμο, τον καταμερισμό της εργασίας και τον ρόλο κάθε μέλους της οικογένειας στην κοινωνική ιεραρχία.

Σε γενικές γραμμές και σε σχέση με τις προικοδοτήσεις, τα στοιχεία συγκλίνουν στο ότι τα δικαιώματα της γυναίκας στην ακίνητη περιουσία ήταν πολύ ισχυρά. Σύμφωνα με την πρακτική που ακολουθείται έως και σήμερα στα Ψαρά, η πρωτότοκη κόρη ή οι κόρες προικίζονταν με τα προικώα κτήματα της μητέρας και με το σπίτι που έπαιρνε ως προίκα από τη δική της μητέρα ή πατέρα, το οποίο θα κληροδοτούσαν με τη σειρά τους στην κόρη τους. Καθώς σε γενικές γραμμές ίσχυε και ισχύει η γυναικοτοπική μεταγαμήλια εγκατάσταση, οι γιοι κληρονομούσαν κυρίως κτήματα από την πατρική περιουσία.

Σε σχέση με τις διαθήκες και τις δωρεές γίνεται εύκολα αντιληπτό ότι αυτός ο τρόπος διανομής της περιουσίας επιλέγεται για να προστατευθούν από αυθαιρεσίες τα αδύναμα μέλη της οικογένειας και για να ευεργετηθούν κάποιοι παράπλευροι συγγενείς. Παράλληλα, φαίνεται ότι σε πολλές διαθήκες ενυπάρχει, σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό, ένα είδος οικογενειακής στρατηγικής που αποβλέπει στη διαφύλαξη των αγαθών που κληροδοτούνται είτε για λόγους οικονομικούς είτε για λόγους γοήτρου και επιβίωσης στον χρόνο και που δεσμεύει και οργανώνει τη λειτουργία της διαδοχής. Πολλές φορές όμως η δωρεά έρχεται να διορθώσει και να εξισορροπήσει κάποιες καταστάσεις. Το κυριότερο πρόβλημα που απασχολούσε τους γονείς ήταν οι οικογενειακές διεκδικητικές στρατηγικές των παιδιών τους σε σχέση με τη δική τους βούληση (ατομική στρατηγική), κυρίως σε θέματα κοινών συμφερόντων, οργάνωσης της εργασίας και τρόπων παραγωγής. Μια περαιτέρω διερεύνηση έδειξε πως τα άτομα που ευνοούνταν από τους γονείς έπαιζαν κυρίως τον ρόλο των διαδόχων της οικογένειας. Θα λέγαμε, λοιπόν, πως το σύστημα διαδοχής χαρακτηριζόταν από *επιλεκτικότητα*. Η στάση αυτή δείχνει μια δυναμική υπερίσχυση του εθιμικού έναντι του γραπτού δικαίου.

Από τις ληξιαρχικές πράξεις γάμου καταδεικνύονται γαμήλιες στρατηγικές οι οποίες αναπαράγουν την καταγωγή και την θέση του ατόμου και της οικογένειάς του στην κοινωνική ιεραρχία. Αυτό σημαίνει πως για την επιβίωση του κοινωνικού κύρους ασκείται αναγκαστικά έλεγχος στους ενήλικες απογόνους με σκοπό τη δυνατότητα καλύτερης γαμήλιας διαπραγματεύσεως ή με άλλα λόγια οι σχέσεις συγγένειας λειτουργούν ως σχέσεις κοινωνικής και συμβολικής ιεραρχίας.

Φτάνοντας, έτσι, στο τρίτο μέρος του βιβλίου, εδώ εξετάζεται η κοινωνική διαστρωμάτωση και το σύστημα συγγένειας στο νησί μέσα από τη μελέτη των αρχείων αλλά και την επιτόπια έρευνα με ανασύσταση γενογραμμμάτων και των σχετικών αφηγήσεων. Το σύστημα κοινωνικής οργάνωσης παρουσιάζει ιεράρχηση σε κοινωνικές ομάδες που ταυτίζονται με συγκεκριμένα επώνυμα (σόγια). Η επικρατούσα κοινωνική πρακτική είναι του συστήματος των «οίκων» δηλαδή ενός τύπου κοινωνικού μορφώματος διαφορετικό από την οικογένεια που αποτελεί μια υλική και πνευματική κληρονομιά που περιλαμβάνει την αξιοπρέπεια, την καταγωγή, τη συγγένεια, τα ονόματα, τα σύμβολα, την θέση, τη σημασία ενός υλικού ή άυλου υποστρώματος περιουσιακών στοιχείων και την αίσθηση της συνέχειας στο χρόνο.

Η έννοια του οίκου συνδέεται πάνω από όλα με έναν συνεχή αγώνα των οικογενειών να διατηρήσουν την αίγλη και τη θέση ισχύος που διαθέτουν όχι μόνο μέσω επιγαμιών, αλλά και μέσω κινήσεων στρατηγικής. Η ύπαρξη εκτεταμένων οικογενειών παρατηρήθηκε μόνο σε γεωργοκτηνοτροφικές οικογένειες. Το φαινόμενο των σύνθετων ή διευρυμένων οικογενειών δεν φαίνεται να ήταν ασυνήθιστο τουλάχιστον μέχρι τα τέλη του 1950, κυρίως εξαιτίας της αδυναμίας του νέου ζευγαριού για επίτευξη οικονομικής αυτάρκειας. Σήμερα, βέβαια, ο τύπος που επικρατεί φαίνεται να είναι η πυρηνική οικογένεια (*nuclear family*). Βάσει των παραπάνω, η συγγραφέας οδηγείται στη διαπίστωση ότι τα συστήματα καταγωγής στο νησί είναι διαπραγματεύσιμα και ρευστά και, πιθανότατα, αποτελούν επιβιώματα της οργάνωσης των περιοχών από τις οποίες προήλθαν οι οικογένειες που κατοίκησαν στην πορεία του χρόνου στο νησί.

Επιπροσθέτως, ο ρόλος των γυναικών είναι ιδιαίτερα σημαντικός, καθώς τα διάφορα σόγια ή ανδρογραμμικές γενιές (*lignages*) θεσμοθετούν τη θέση τους μέσω των γυναικών, οι οποίες αποτελούν απλώς τα εργαλεία. Ο γάμος αποτελεί και μια στρατηγική για την κοινωνική ανάδειξη των οικογενειών και δεν γίνεται εύκολα αποδεκτός ανάμεσα σε οικογένειες με διαφορετική κοινωνική θέση. Η συγγένεια αναγνωρίζεται ως αμφίπλευρη και δεν επηρεάζει τη σύναψη γάμων μεταξύ πατρογραμμικών ή μητρογραμμικών συγγενών, από δεύτερα ξαδέρφια και μετά.

Θεωρώ πως ο σκοπός του βιβλίου αυτού, δηλαδή η μελέτη της πληροφοριοδοτικής ικανότητας γραπτών τεκμηρίων και κυρίως δικαιοπρακτικών εγγράφων και ληξιαρχικών πράξεων ως προς την κοινωνική πραγματικότητα και τις πρακτικές που τα δημιούργησαν έχει πλήρως επιτευχθεί. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι περιγραφές συγκεκριμένων δράσεων που αμφισβητούσαν τους κανόνες (νόρμες) της κοινωνικής ζωής και προσβλέπουν σε αποτελέσματα για την ικανοποίηση συγκεκριμένων βουλήσεων και αναγκών. Οι δράσεις αυτές σχετίζονται με τις στρατηγικές μεταβίβασης των περιουσιακών στοιχείων, καθώς και με το σύστημα επιγαμιών. Τέλος, είναι πολύ σημαντικό το γεγονός ότι το βιβλίο επικεντρώνεται σε έναν πληθυσμό που δεν έχει μελετηθεί μέχρι τώρα με εθνογραφική και ανθρωπολογική μέθοδο, έτσι όπως εμφανίζεται μέσα από την ενδελεχή μελέτη του αρχειακού υλικού και των δικαιοπρακτικών εγγράφων.

Σύντομο Βιογραφικό

Η Μαρία Κοκολάκη γεννήθηκε στην Αθήνα. Είναι πτυχιούχος του Τμήματος Φιλολογίας (Κατεύθυνση Μεσαιωνικής και Νεοελληνικής Φιλολογίας) της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών. Ολοκλήρωσε τις μεταπτυχιακές της σπουδές στην Κοινωνική Ανθρωπολογία στο Πανεπιστήμιο του Κεντ (H.B.), όπου εκπόνησε και τη διδακτορική της διατριβή στην Ανθρωπολογία. Έχει, επίσης, παρακολουθήσει μεταπτυχιακές σπουδές στη Λαογραφία. Μετά την ολοκλήρωση του διδακτορικού της, ορίστηκε Honorary Research Associate στη Σχολή Ανθρωπολογίας του Πανεπιστημίου του Κεντ (2011-2014). Από το 2014 είναι εξωτερική συνεργάτιδα του Κέντρου Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και Υπολογιστών (CSAC) των ερευνητικών κέντρων «HRAF Advanced Research Centres (EU)». Έχει διδάξει ως αναπληρώτρια και μόνιμη εκπαιδευτικός σε σχολεία δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Υπηρέτησε με απόσπαση στο Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής από το 2011 ως το 2017. Είναι συγγραφέας του βιβλίου *Εξυφαίνοντας την Παράδοση. Η παραδοσιακή υφαντική ως ποιητική των γυναικών στο Επάνω Μεραμπέλλο*.

Short CV

Maria Kokolaki was born in Athens. She holds a B.A. in Philology with specialization in Medieval and Modern Greek Literature from the Philosophical School of Athens, an M.A. in Social Anthropology and a PhD in Anthropology from the University of Kent at Canterbury. She also attended the post graduate specialisation programme in Greek Folklore at the Philosophical School of Athens University. She was an Honorary Research Associate (2011-2014) at the School of Anthropology and Conservation of the University of Kent. She is since 2014 affiliated as external research associate with the Centre of Social Anthropology and Computing (CSAC) of HRAF Advanced Research Centres (EU). She has worked as an educator in secondary schools. She has worked for seven years at the Insitute of Educational Policy (2011-2017). She is the writer of the book *Weaving tradition. Traditional weaving as female poetics in Upper Merambello Crete*.